

УДК 339.137.2:631.15

JEL Classification: B41, Q10, Q13, Q17, Q18

*Патика Н.І.,
канд. екон. наук, доцент, докторант,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Національної академії аграрних наук України, Київ*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА ЧИННИКИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Сільське господарство історично відіграє важливу роль у розвитку економіки України. Воно не тільки покликане забезпечувати населення продуктами харчування, формувати продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, але й має високий експортний потенціал, що дає можливість Україні ефективно інтегруватися в світогосподарські структури, нарощуючи власну конкурентоспроможність.

Перехідний період України від планової економіки до ринкової був тривалим і зробив сильний тиск на сільське господарство. Економічна криза, що охопила разом з усією економікою і сільське господарство, створила в аграрному секторі досить складні умови для товаровиробників. В результаті втрачається генетичний потенціал в рослинництві і тваринництві. Сільське господарство не має можливості повністю забезпечувати свої потреби за рахунок вітчизняного виробництва і змушене вдаватися до закупівель значних обсягів товарів в інших країнах. Це стосується, в першу чергу, насіння сільськогосподарських культур, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, пально-мастильних матеріалів, технічних засобів тощо.

Крім того, в Україні відбулася лібералізація зовнішньої торгівлі, що означає відкриття економіки для міжнародної конкуренції, посилилося внутрішнє суперництво між галузями і всередині галузі за кращі і дешевші виробничі фактори. Україна взяла на себе різні міжнародні зобов'язання, ставши членом Світової організації торгівлі (СОТ), уклавши угоду про асоційоване членство з ЄС, що також вимагає серйозних змін в галузі і в умовах господарювання.

За даними СОТ [14], сільське господарство України займає трохи більше одного відсотка світового експортного ринку сільськогосподарської продукції. І це в той час, коли галузь визнана опорною, яка повинна взяти на себе провідну роль у розвитку економіки, а потім і зайняти ключове місце в її структурі. Такий стан необхідно докорінно змінити. Україна зобов'язана зайняти гідне місце в світовому економічному просторі серед розвинених країн, знайти свій власний напрямок ефективно економічної інтеграції, який найбільше відповідав би її національним інтересам і враховував наявні ресурси, географічне положення, потенційні можливості. Саме тому для України питання підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, оцінка його потенційних можливостей, визначення факторів впливу є актуальним і стає рушійним мотивом сучасних економічних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки та забезпечення конкурентоспроможності українських сільськогосподарських підприємств і сільськогосподарської продукції досліджували такі вчені, як: В. Г. Андрійчук [1], А. І. Котікова [5], Д. Г. Легеза [6], М. І. Малік [7], В. Я. Месель-Веселяк [8], О. А. Нужна [7], В. М. Трегобчук [4] та ін. Питання оцінки конкурентоспроможності сільського господарства як виду економічної діяльності з урахуванням його участі у зовнішньоекономічній діяльності були досліджені нами раніше [9; 10]. Зокрема, було запропоновано методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності сільського господарства, в основі яких лежить оцінка групових показників (оціночних критеріїв) конкурентоспроможності, які після зважування формують інтегрований індекс конкурентоспроможності сільського господарства.

Разом з тим, значна частина проблемних питань вимагає більш детального вивчення. Зокрема, це питання, пов'язані з визначенням чинників впливу на конкурентоспроможність вітчизняного сільського господарства.

Постановка завдання. Мета статті – визначити та проаналізувати чинники забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність сільського господарства характеризується його здатністю пропонувати на ринок конкурентоспроможні товари і визначається рівнем конкурентоспроможності його підприємств, з одного боку, і рівнем конкурентоспроможності продукції – з іншого.

Сільське господарство України за основними макроекономічними показниками зараз розвивається досить динамічно. Так, питома вага галузі в ВВП країни становить понад 10%. За останні 5 років вона збільшилася більш ніж на 2 п.п. Частка валової доданої вартості сільського господарства в економіці країни становить 13,7% (зростання на 5 п.п. за період 2012-2017 рр.). В галузі задіяно 17,6% всього зайнятого населення [12; 13]. Спостерігається збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, підвищення рівня зайнятості, зростання обсягів капіталовкладень. Багато підприємств цієї галузі є вже досить конкурентоспроможними суб'єктами внутрішнього і зовнішнього ринку. Однак, з огляду на внутрішні соціально-економічні проблеми, коливання кон'юнктури світового ринку, їх позиції нестабільні і вимагають постійної уваги і зусиль з підтримки.

Як показало дослідження, до 2015 р. інтегрований індекс конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства зростав в середньому на 30% щорічно, проте в 2016 р. відбулося його істотне зниження, що свідчить про погіршення ситуації в галузі, а, отже, і про зниження конкурентоспроможності аграрного сектора [10, с. 20]. У 2017 р. ситуація дещо покращилася і індекс знову почав підвищуватися (на 11,4% в порівнянні з 2016 р.), однак не вийшов на показники 2015 р.

Причинами ситуації, що склалася в сільському господарстві України, доцільно визнати недостатність забезпечення ресурсами розвитку на тлі їх неефективного використання. Наприклад, хоча обсяги капіталовкладень в галузі і зростають – темп зростання в середньому за 2012-2017 рр. становив 107,8% [12; 13], однак це означає, що подвоєння їх відбудеться тільки протягом 12-13 років і в сучасних умовах є досить повільним. Крім того, дослідженнями встановлено, що лише незначна частина капіталовкладень спрямовувалась на оновлення і модернізацію основних виробничих засобів, що, відповідно, ускладнює впровадження сучасних прогресивних технологій та інноваційної техніки.

Разом з тим, хоча обсяги виробництва сільськогосподарської продукції і збільшувалися, але темпи їх зростання і темпи зростання валової доданої вартості були ще повільнішими – не перевищували й 105% [2; 12; 13]. Це свідчить про порушення ключового правила економічного розвитку, при якому темп зростання результативних ознак господарювання (в даному випадку обсягів виробництва продукції і валової доданої вартості) повинні перевищувати темпи зростання факторних ознак (в даному випадку капіталовкладень).

Крім цього, в галузі спостерігаються недостатній рівень застосування сучасних техніко-технологічних інновацій в рослинництві і особливо в тваринництві, які дозволили б скоротити терміни

виробництва сільськогосподарських продуктів; неналежний рівень розвитку елементів первинної обробки та переробки продукції, що нівелювало б подовжені сільськогосподарські цикли; неефективність кредитної і фінансової політики товаровиробників, складність отримання кредитних коштів тощо. Якщо говорити про міжнародну конкурентоспроможність сільського господарства України, то на тлі збільшення обсягів експорту, зростання частки світового товарного ринку ми спостерігаємо надзвичайно низькі обсяги надходження іноземних інвестицій в галузь (за період 2010-2017 рр. обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в сільське господарство України були дуже незначними, їх частка в загальних обсягах ПІІ в Україні становила 1,72-1,33%. Причому за аналізований період сума іноземних інвестицій в сільському господарстві зменшилась на 15%, що говорить про значний відтік іноземного капіталу з галузі [12; 13]), поступове нарощування імпорту, а також як негативне явище доцільно відзначити експорт українських сільськогосподарських товарів з низькою часткою доданої вартості.

Результати проведеного аналізу показали, що на конкурентоспроможність сільського господарства впливають фактори як стимулюючого, так і дестабілізуючого характеру. Відповідно їх доцільно систематизувати за групами:

- 1) чинники, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності (стимулятори);
- 2) чинники, що перешкоджають підвищенню конкурентоспроможності (дестимулятори).

У свою чергу, в кожній з цих груп варто виділити фактори ендогенного та екзогенного впливу (рис. 1).

До стимуляторів екзогенного впливу доцільно віднести:

Державна підтримка сільського господарства та протекціоністські заходи. Державна підтримка в цілому позитивно впливає на конкурентоспроможність сільського господарства, так як сприяє технологічним змінам в сільськогосподарському виробництві, оскільки в ситуації дефіциту фінансових ресурсів дає можливість виробникам подолати свої кредитні обмеження й інвестувати в нові технології і техніку. Також державна підтримка впливає на рішення виробників щодо більш ефективного розподілу ресурсів. А це в кінцевому підсумку сприятиме забезпеченню високої якості продукції та зниження виробничих витрат.

Держава також згідно Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [11] зобов'язана здійснювати захист інтересів національних товаровиробників у зовнішньоекономічній діяльності і таким чином сприяти їх конкурентоспроможності на світових ринках.

Ставши членом СОТ, Україна отримала доступ до механізму врегулювання суперечок, що забезпечує захист національних інтересів і в такий спосіб усунення дискримінації при здійсненні зовнішньої торгівлі; можливість реалізації своїх поточних і стратегічних торговельно-економічних інтересів шляхом участі у багатосторонніх торговельних переговорах при виробленні нових правил міжнародної торгівлі. Беручи участь у новому раунді багатосторонніх переговорів, започаткованому Конференцією міністрів СОТ у м. Доха (Катар), Україна на рівноправній основі, як і будь-який член цієї організації, зможе використовувати положення Генеральної угоди угод і правил СОТ щодо захисту своїх національних економічних інтересів, спрощення доступу вітчизняної продукції на світовий ринок, вирішення торговельних суперечок тощо.

Проте, державна підтримка може носити і дестимулюючий характер: спотворити конкуренцію господарств та негативно вплинути на їх конкурентоспроможність. Як свідчить досвід останніх років, в Україні кошти державної підтримки використовуються не в повній мірі та неефективно. Наприклад, з 6,7 млрд гривень, які були виділені в 2018 р. на підтримку аграріїв, було використано лише близько третини. Крім того, недостатня активність державної політики щодо підтримки родючості ґрунтів призводить до збільшення частки ґрунтів, які є непридатними для ведення сільського господарства, а недостатність державного цільового фінансування науково-прикладних розробок в аграрному секторі зумовлює незадовільну якість насінневого та племінного матеріалу, обмежує продуктивність сільськогосподарського виробництва.

Лібералізація зовнішньої торгівлі. Лібералізація зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією через зниження торговельних бар'єрів позитивно впливає не тільки на конкурентоспроможність сільського господарства, а й взагалі на соціальну та економічну ситуацію в країні, сприяє підвищенню зайнятості населення та поліпшенню індивідуального добробуту громадян. Зниження рівня торговельних бар'єрів сприяє зниженню вартості імпортних товарів і послуг, а також дешевшає вітчизняна продукція, у виробництві якої використовуються імпортні комплектуючі. Вільна торгівля сприяє посиленню конкуренції, мотивує вітчизняних виробників шукати шляхи підвищення ефективності ведення господарської діяльності, забезпечувати високу якість продукції, знижувати ціни.

Починаючи з 2014 р., сільське господарство займає лідируючі позиції в українському експорті. Так, в 2017 р. експорт продукції сільського господарства зріс більш ніж в 2,2 рази у порівнянні з 2010 р.: до 10,325 млрд дол. США проти 4,747 млрд у 2010 р. У результаті питома вага сільського господарства в загальній структурі експорту товарів з України в 2017 р. зросла до 23,9% проти 9,2% в 2010 р. [13]. Постійним є збереження позитивного сальдо зовнішньої торгівлі – експорт сільськогосподарської продукції перевищує імпорт майже в 5 разів.

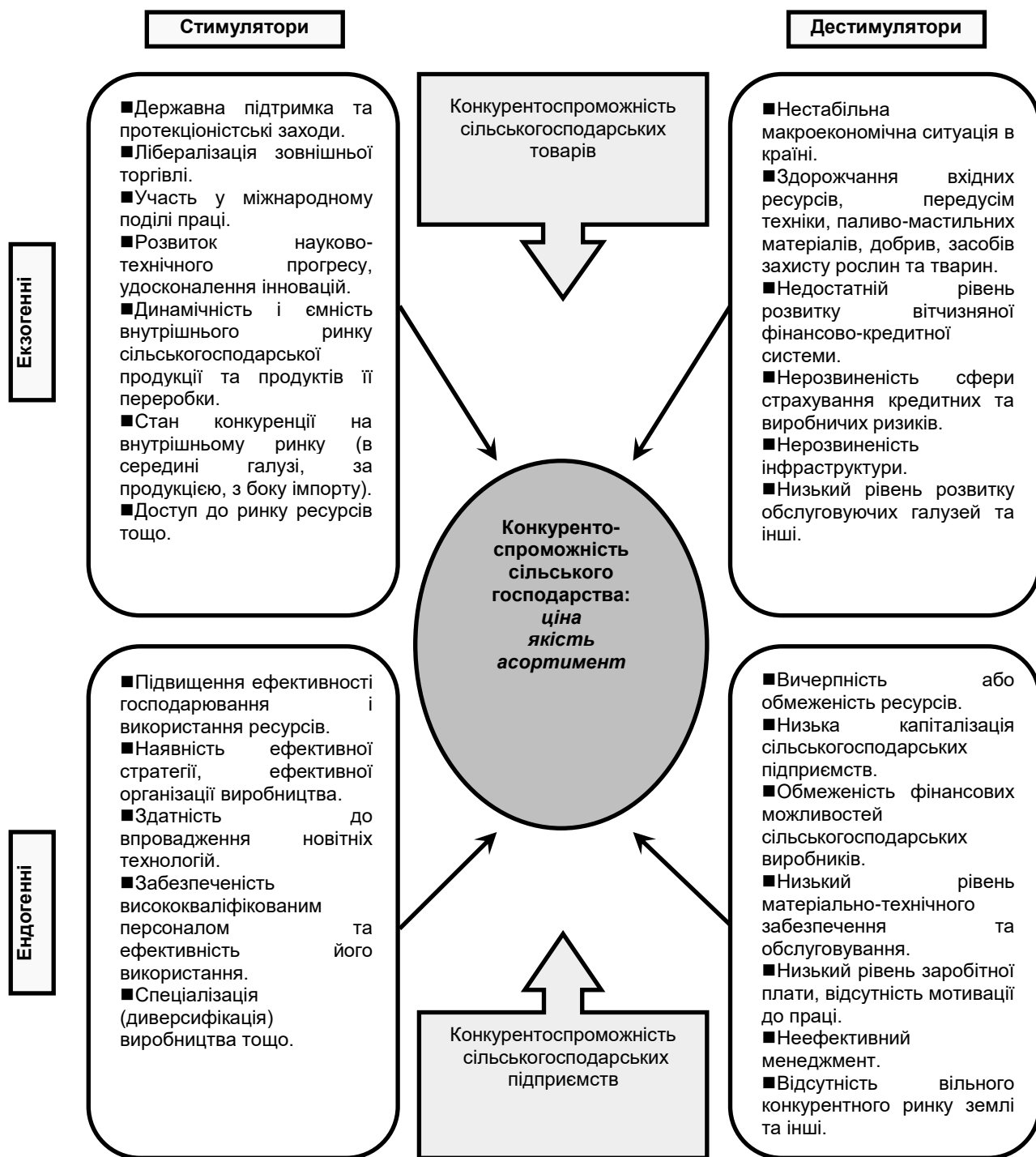

Рис. 1. Чинники, що впливають на конкурентоспроможність сільського господарства України

Джерело: сформовано автором

Однак, лібералізація сприяє не тільки розвитку сільського господарства, підвищенню його ефективності та конкурентоспроможності, але також відбувається зняття навантаження на територіях ризикованого землеробства і масштабне вивільнення земель. Позитивним у цьому є те, що на цих землях відновлюються природні екосистеми, але з іншого боку – очевидними будуть втрати біорізноманіття, пов'язаного з традиційним сільським господарством. Відбувається інтенсифікація аграрного виробництва в освоєних регіонах, де скорочується питома вага природних і напівприродних екосистем. Угода СОТ про сільське господарство, яке регулює торгівлю продуктами аграрного виробництва і механізми застосування державних заходів його регулювання, можуть привести до розширення ріллі в сприятливих для аграрного виробництва регіонах і до її вивільнення в зоні ризикованого землеробства.

Участь в міжнародному поділі праці. Сільське господарство України на сьогодні розширює свою присутність на світових товарних ринках. Якщо в 1997 р. його частка на світовому експортному ринку сільгосппродукції становила 0,32%, то в 2016 р вже 1,01% [14]. За окремими продуктами Україна займає лідируючі позиції. Так, наприклад, завдяки сільськогосподарському експорту Україна забезпечує 12% світового ринку зерна, займає 2-е місце в світі з експорту молочної сироватки, 4-е місце з експорту кукурудзи, ячменю, ріпаку, 6-е з торгівлі пшеницею, 7-е по експорту сої. Це позитивно позначається на його конкурентоспроможності, так як створює можливості доступу до передових технологій, інвестиційних коштів; збільшення розмірів ринку дає можливість використовувати ефект від масштабів виробництва і отримувати додаткові прибутки при реалізації товарів на зовнішніх ринках, забезпечує кращі умови торгівлі, розширення торгівлі паралельно з поліпшенням інфраструктури тощо. Вихід на світові товарні експортні ринки стимулює вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників забезпечувати високу якість продукції, отримувати міжнародні сертифікати якості.

Розвиток науково-технічного прогресу, вдосконалення інновацій, зокрема генної інженерії, гібридизації. З розвитком науково-технічного прогресу роль ресурсних переваг різко знижується, в тому числі і в сільському господарстві, тобто наявність тільки одних ресурсів вже не є достатньою умовою для забезпечення конкурентоспроможності, тим більше в умовах їх обмеженості і вичерпності. Науково-технічний потенціал стає фактором виробництва і конкурентоспроможності. Інновації сприяють підвищенню продуктивності та зменшення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Так, наприклад, нові або вдосконалені технології можуть компенсувати менш родючі ґрунти, менш сприятливий клімат, сприяти підвищенню стійкості рослин і худоби до посухи та захворювань, це дозволить підвищити якість продукції, поліпшити її харчосмакові якості і поживну цінність, збільшити терміни зберігання, спростити процес транспортування. Все це, в свою чергу, може забезпечити значні конкурентні переваги.

Динамічність і ємність внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Наявність великого внутрішнього ринку для реалізації сільськогосподарської продукції створює передумови для нарощування обсягів виробництва і використання ефекту масштабу, таким чином знижуючи собівартість продукції.

Стан конкуренції на внутрішньому ринку. Наявність на внутрішньому ринку конкурентів-виробників сприяє розвитку здорової конкуренції, що в свою чергу спонукає до підвищення ефективності господарської діяльності, забезпечення якості продукції та зниження її ціни, сприяє виділенню найбільш ефективних виробництв, здатних займати конкурентні позиції на світових товарних ринках. Ключовим моментом тут є якість продукції та її відповідність міжнародним стандартам.

Доступ до ринків ресурсів. Вільний доступ до ринків таких ресурсів, як сільськогосподарська техніка, паливно-мастильні матеріали, насіння, добрива та хімікати, засоби захисту рослин і тварин тощо, є важливим для конкурентоспроможності сільського господарства. Це позитивно позначиться на ефективності їх функціонування, зниженні витрат, збільшенні доходів, забезпеченні якості, збереженні родючості ґрунтів. І навпаки, труднощі на шляху отримання необхідних для ведення господарства ресурсів, їх подорожчання негативно впливає на конкурентоспроможність і ефективність виробничої діяльності. І навіть можуть становити загрозу продовольчій безпеці країни.

До дестимуляторів екзогенного впливу відносяться:

Нестабільна макроекономічна ситуація в країні. Забезпечення макроекономічної стабільності є ключовим елементом для створення середовища, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності економіки, в тому числі й сільського господарства. Стабільність макроекономічного середовища – це важливий фактор, який визначає експортний потенціал і рівень конкурентоспроможності на зарубіжних ринках. На жаль, на сьогодні вітчизняне сільське господарство змушене функціонувати в умовах значної інфляції, фінансової нестабільності, девальвації національної валюти, великих бюджетних дисбалансів тощо, що звичайно ж негативно позначається на результатах його діяльності та конкурентоспроможності.

Недостатній рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної системи. Це проявляється у досить високій вартості банківських кредитів і позик. В сучасних економічних умовах забезпечення сільського господарства України фінансовими, в тому числі й кредитними ресурсами, є однією з необхідних передумов ефективного його функціонування. Без фінансових ресурсів неможлива глибока структурна перебудова галузі. Їх використання має сприяти забезпеченню потреб в необхідних матеріалах, технологіях, матеріально-технічному оснащенню, а головне – стимулювати розвиток економічно ефективних та конкурентоспроможних товаровиробників, що дало б змогу сільському господарству України в повній мірі вписатися в систему міжнародного поділу праці.

На відміну від інших галузей, сільське господарство має певні характерні особливості, що визначаються природно-кліматичними та соціально-економічними факторами, а саме сезонністю виробничого процесу, наявністю розриву між вкладенням коштів у виробничий процес та їх надходженням від реалізації виробленої продукції, безперервністю процесів відтворення, низьким

рівнем фондоозброєності праці, високим фізичним і, головне, моральним зносом засобів виробництва, диспаратом цін закупівельних і реалізаційних, високим ступенем ризикованості тощо. Всі ці особливості обмежують можливості господарств щодо залучення додаткових коштів для розвитку бізнесу. Крім того, основною проблемою банківського кредитування сільськогосподарських підприємств на сьогодні є те, що в них практично відсутні об'єкти застави, які вони можуть надати для отримання кредиту.

Обсяги банківського кредитування сільського господарства України поступово збільшуються – середньорічні зміни становлять понад 30%; знижуються процентні ставки по кредитах; зменшується частка кредитів, отриманих в іноземній валюті; істотно знизився рівень боргового навантаження до 19%, що свідчить про хорошу платіжну дисципліну суб'єктів кредитування. Але також слід зазначити, що кредитування сільськогосподарських підприємств в основному відбувається за короткостроковими договорами, тобто залучені кошти використовуються для покриття сезонних витрат, забезпечення поточної господарської діяльності, таких як придбання пально-мастильних матеріалів, добрив, насіннєвого матеріалу, засобів захисту рослин, ветеринарних препаратів тощо. На жаль, довгострокове кредитування, яке має на меті забезпечення розвитку, модернізацію матеріально-технічної бази, технологічне оновлення, знаходиться на дуже низькому рівні.

Недостатній розвиток фінансово-кредитної системи призводить до того, що господарства за відсутності коштів змушені використовувати застарілі сільськогосподарські машини, застаріле обладнання для охолодження молока, сушіння зерна тощо. А це в свою чергу призводить, наприклад, у рослинництві, до неякісного обробітку ґрунту, неоптимальної щільності і глибини посіву, невчасного та неточного внесення добрив та агрохімікатів, недостатнього використання вологи, більш високих витрат на виробництво, зниження врожаю, більших втрат врожаю як за обсягом, так і за якістю. У тваринництві це призводить до невчасної і неякісної підготовки та зберігання кормів, погіршення здоров'я тварин, зниження якості виробництва молока, неможливості інвестувати у кращий генофонд тощо.

Нерозвиненість сфери страхування кредитних і виробничих ризиків. Управління ризиками з кожним роком стає все більшою проблемою для сільськогосподарських виробників. Зміна клімату, шкідники та хвороби з усіма їх економічними, екологічними і соціальними витратами, зміни в національній економіці, світові цінові сплески і коливання у світовій економіці вимагають від сільськогосподарських підприємств та уряду розробляти адаптивні стратегії управління ризиками. На сьогодні в Україні відсутня ефективна система страхування ризиків сільськогосподарських виробників, що відповідно негативно позначається на ефективності їх господарської діяльності та конкурентоспроможності.

Нерозвиненість інфраструктури. Наявність якісної інфраструктури є надзвичайно важливим як для забезпечення реалізації сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, так і взагалі для ефективного ведення господарської діяльності. Наявність гарних доріг, залізниць, портів, транспортних засобів, високотехнологічних елеваторів, складських приміщень для зберігання сільськогосподарської продукції, зрошувальних систем тощо важливі для забезпечення і підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, так як сприятимуть зменшенню втрат врожаю, забезпечення його якості, зменшенню витрат на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції, зниженню втрат продукції при її транспортуванні і зберіганні, збільшенню доходів. Важливим також є наявність розвинутої ринкової інфраструктури, а саме товарних бірж, оптових ринків, аукціонів, вдосконалення біржових інструментів, зокрема активізація торгівлі ф'ючерсними контрактами на поставку сільськогосподарської продукції з метою страхування (хеджування) цінкових ризиків сільгоспвиробників в майбутньому.

Низький рівень розвитку обслуговуючих галузей. Наявність конкурентоспроможних обслуговуючих галузей, а для сільського господарства це галузі, що забезпечують його засобами виробництва, здійснюють переробку сільськогосподарської продукції та обслуговують саме виробництва, створює конкурентні переваги й для самого сільського господарства, так як знову ж таки дає можливість доступу до новітньої техніки, якісної переробки, зменшення втрат і зниження витрат, зростання доходів. Проте, тут важливим є недопущення монополізму серед супутніх галузей, адже це створить передумови до насадження ними умов та цін, які не відповідатимуть ринковим і не сприятимуть конкурентоспроможності сільського господарства.

До стимуляторів ендogenousного впливу доцільно віднести:

Підвищення ефективності господарювання та ефективності використання ресурсів забезпечує зниження витрат і собівартості і дозволяє знижувати ціни реалізації і, таким чином, формує конкурентні переваги за ціною. Сільське господарство України характеризується високими рівнями прибутковості. Високі показники рентабельності діяльності (11,7-43,0%), рентабельності власного капіталу (9,9-47,8%), активів (5,1-19,5%) за період 2012-2017 рр. свідчать про значні позитивні структурні та організаційні зміни в галузі [3]. Однак, якщо протягом періоду 2012-2015 рр. спостерігалася стійка тенденція підвищення всіх показників рентабельності в середньому в 3,2-4,8 рази, то вже в 2016-2017 рр. відзначається їх зниження в середньому на 49%. За умови збереження

тенденції, що склалася, в найближчій перспективі можна очікувати значного погіршення результатів діяльності підприємств галузі та зниження її конкурентоспроможності.

Забезпеченість висококваліфікованим персоналом і ефективність його використання. Сільськогосподарські підприємства, в роботі яких задіяний висококваліфікований персонал, демонструють кращі результати роботи і є більш ефективними. В основному це пояснюється їх більш сучасним рівнем освіти, а саме знаннями передових технологій, інтересом до структурних змін, залучення інвестицій. Висококваліфікований персонал більш досвідчений і може застосовувати свої знання для більш ефективного використання наявних ресурсів. На жаль, незначна кількість високотехнологічних і модернізованих робочих місць і поширення ручної праці в аграрному секторі України зумовлюють зростання попиту на низькокваліфіковану робочу силу. Дана тенденція попиту в сільському господарстві призводить до значних втрат кваліфікованої робочої сили, викликає втрату мотивації до праці і до професійної освіти.

Диверсифікація/спеціалізація. Високий рівень спеціалізації сільськогосподарських підприємств досить часто є фактором ефективного ведення сільського господарства, що виникає внаслідок економії на масштабі, економії часу, більш ефективного використання навичок та знань спеціалістів, оскільки дозволяє їм зосередити свою увагу на небагатьох завданнях, конкретних технологіях і тим самим покращує практику управління тощо. Як правило, спеціалізація сприяє підвищенню продуктивності праці, позитивно позначається на продуктивності факторів виробництва.

Натомість диверсифікація сільськогосподарського виробництва дозволяє встановити баланс між витратами та доходами, сприяє зниженню ризиків (наприклад, втрата всього урожаю від шкідників чи тварин від захворювань) та підвищенню стійкості до зовнішніх шоків, що робить сільськогосподарське виробництво більш ефективним, так як дає можливість адекватно реагувати на зміни кон'юнктури ринку, перепрофілювати виробництво.

До дестимуляторів ендogenous впливу відносяться:

Низька капіталізація сільськогосподарських підприємств. Капіталізація забезпечує конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств, їх фінансову стійкість і платоспроможність. Сьогодні слід відзначити низький рівень капіталізації, що свідчить про високий ступінь ризикованості сільськогосподарського виробництва. Це обмежує можливості господарств по залученню додаткових коштів для розвитку виробництва.

Неефективний менеджмент. Проблемою розвитку та конкурентоспроможності сільського господарства України є також проблема ефективного менеджменту. Україна має родючі землі, сприятливі для ведення сільськогосподарського виробництва кліматичні умови, кваліфікованих фахівців. Однак відчувається дефіцит нової ідеології, технології та культури управління, а також оптимізму й ініціативності. На більшості сільськогосподарських підприємствах керівниками є в основному фахівці старшого віку з усталеним стилем, поглядами і звичками, великим досвідом управління за «традиційними» принципами. Старі стереотипи заважають багатьом керівникам перейти на новий стиль управління, вони свідомо чи несвідомо стримують інноваційні процеси.

Низький рівень оплати праці в сільському господарстві. Незважаючи на те, що заробітна плата працівників сільського господарства в Україні зростає, її розмір залишається нижчим заробітної плати працівників, зайнятих у промисловості, і становить лише 75,5% від їхньої зарплати. [13] Низька заробітна плата призводить до втрати цінності сільської праці, відсутності мотивації до роботи в сільському господарстві, зростання бідності, поглиблення соціального і майнового розшарування, а отже, і зростання відтоку економічно активного населення за межі сільських поселень.

Відсутність вільного конкурентного ринку землі. Земля є основним фактором сільськогосподарського виробництва. Ліберальна політика землекористування має тенденцію стимулювати конкурентоспроможність і зростання сільськогосподарського виробництва. З одного боку, розблокування ринку земель створить можливість використовувати їх в якості застави, таким чином перекиваючи кредитні ризики банку і буде сприяти розвитку ефективного банківського кредитування сільського господарства. З іншого боку – і сприяти створенню ефективних масштабів фермерських господарств. На сьогодні земля не є товаром в Україні. Тому з метою підвищення конкурентоспроможності сільського господарства актуальним є розблокування ринку земель, створення ефективного ринку землі.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами проведеного дослідження доцільно зробити висновок, що, незважаючи на високі показники діяльності сільського господарства України за останні п'ять років, спостерігається тенденція до їх погіршення, що в свою чергу негативно позначається на конкурентоспроможності галузі. У статті здійснено аналіз та систематизацію чинників конкурентоспроможності сільського господарства України. Найбільш значимими чинниками, які запобігають посиленню конкурентоспроможності сільського господарства України, визначено недостатність забезпечення ресурсами розвитку на тлі їх неефективного використання.

Усвідомлення наявності стимулюючих і дестимулюючих чинників, ступеня їх впливу на рівень конкурентоспроможності, створить можливість до розробки ефективної державної політики щодо розвитку і підтримки аграрної сфери, яка має бути зосереджена на гармонізації інтересів держави,

підприємств і населення; з формуванням інноваційної та водночас соціально-орієнтованої моделі розвитку; дозволить оптимізувати напрями державної політики щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на основі вивчення її переваг і слабких сторін. Це може стати перспективними напрямками подальших наукових розвідок та публікацій.

Бібліографічний список

1. Андрійчук В.Г. Умови економічної конкуренції в Україні. *Економіка України*. 2004. № 10. С. 4-10.
2. Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.): статичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 20 с.
3. Діяльність суб'єктів господарювання: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 588 с.
4. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наук. доп. / В.М. Трегобчук та ін. Київ: Інститут економіки та прогнозування, 2007. 260 с.
5. Котикова О.І., Дідур К.Г., Душук Р.В. Моніторинг конкурентоспроможності сільського господарства регіону – необхідна складова євроінтеграційних процесів. *Агросвіт*. 2017. № 17. С. 8-14.
6. Легеца Д.Г. Методологічні основи дослідження конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2009. № 4 (35). С. 98-105.
7. Малік М.Й., Нужна О.А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 270 с.
8. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2007. № 12. С. 8-14.
9. Патица Н.І. Методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства України. *Агросвіт*. 2018. № 15-16. С. 25-31.
10. Патица Н.І. Оцінка конкурентоспроможності сільського господарства України з урахуванням зовнішньоекономічних чинників. *Агросвіт*. 2018. № 17. С. 18-25.
11. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 19.10.2018).
12. Сільське господарство України: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 246 с.
13. Сільське господарство України: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 245 с.
14. Статистичні дані щодо обсягів світової торгівлі в розрізі країн та галузей / Світова організація торгівлі: офіційний веб портал. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm (дата звернення: 29.05.2018).

References

1. Andriichuk, V.H. (2004), "Conditions of economic competition in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, no. 10, pp. 4-10.
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2016), *Valova produktsiia silskoho hospodarstva (u postiiynykh tsinakh 2010 r.)* [Gross agricultural output (at constant prices in 2010)]: *statystychnyi biuleten* [statistical bulletin], Kyiv, Ukraine, 20 p.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2016), *Diialnist subiektiv hospodariuvannia* [Activity of economic entities]: *statystychnyi zbirnyk* [statistical yearbook], Kyiv, Ukraine, 588 p.
4. Trehobchuk, V.M., Paskhaver, B.Y., Borodina, O.M. et al. (2007), *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy na vnutrishnomu i zovnishnomu rynkakh* [Ensuring the competitiveness of the agrarian sector of Ukraine's economy in the domestic and foreign markets], In-t ekon. ta prohnozuvannia, Kyiv, Ukraine, 260 p.
5. Kotykhova, O.I., Didur, K.H. and Dushuk, R.V. (2017), "Monitoring of competitiveness of agriculture of the region – necessary composition of Euro-integration processes", *Ahrosvit*, no. 17, pp. 8-14.
6. Leheza, D.H. (2009), "Methodological bases for the study of the competitiveness of agricultural products", *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriiia «Ekonomika ta menedzhment»*, no. 4 (35), pp. 98-105.
7. Malik, M.Y. and Nuzhna, O.A. (2007), *Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy* [Competitiveness of agrarian enterprises: methodology and mechanisms], monograph, NNTs Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine, 270 p.
8. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2007), "Increasing the competitiveness of the agrarian sector of Ukraine's economy", *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 8-14.

9. Patyka, N.I. (2018), "Methodical approaches to assessing the competitiveness of Ukraine's agriculture", *Ahrosvit*, no. 15-16, pp. 25-31.

10. Patyka, N.I. (2018), "Assessment of the Ukraine's agriculture competitiveness taking into account foreign economic factors", *Ahrosvit*, no. 17, pp. 18-25.

11. Verkhovna Rada Ukrainy (1991), *Pro zovnishnoekonomichnu diialnist* [On foreign economic activities], Zakon Ukrainy dated 16.04.1991 no. 959-XII, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12?lang=en> (access date October 19, 2018).

12. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2016), *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy* [Agriculture of Ukraine]: *statystychnyi zbirnyk* [statistical yearbook], Kyiv, Ukraine, 246 p.

13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2017), *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy* [Agriculture of Ukraine]: *statystychnyi zbirnyk* [statistical yearbook], Kyiv, Ukraine, 245 p.

14. Svitova orhanizatsiia torhivli (2018), *Statystychni dani shchodo obsiahiv svitovoi torhivli v rozrizi krain ta haluzei* [Statistical data on volumes of world trade in terms of countries and industries], available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm (access date May 29, 2018).

Патика Н.І. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА ЧИННИКИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Мета. Визначити та проаналізувати чинники забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: аналізу та синтезу, за допомогою яких було систематизовано чинники конкурентоспроможності; порівняння й узагальнення, економіко-статистичний – для здійснення діагностики тенденцій розвитку сільського господарства України.

Результати. Проведено аналіз динаміки розвитку сільського господарства України за період 2012-2017 рр. Виявлено тенденцію до погіршення економічних показників, що, в свою чергу, негативно позначається на рівні конкурентоспроможності галузі. Систематизовано та охарактеризовано чинники впливу на рівень конкурентоспроможності сільського господарства України. Встановлено, що найбільш значимими чинниками, які не сприяють росту конкурентоспроможності сільського господарства України, є недостатнє забезпечення галузі ресурсами та їх неефективне використання.

Наукова новизна. Систематизовано чинники забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції з виділенням груп (стимулятори і дестимулятори, екзогенного й ендогенного впливу), що дозволить сформулювати заходи аграрної політики підвищення конкурентоспроможності сільського господарства.

Практична значущість. Виокремлення стимулюючих і дестимулюючих чинників, оцінка ступеня їх впливу на рівень конкурентоспроможності сільського господарства України, дозволить розробити ефективну довгострокову державну політику щодо розвитку і підтримки аграрної сфери, забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства на основі вивчення її переваг і слабких сторін, яка буде зосереджена на гармонізації інтересів держави, підприємств і населення; з формуванням інноваційної та одночасно соціально-орієнтованої моделі розвитку.

Ключові слова: конкурентоспроможність, розвиток, державна аграрна політика, чинники конкурентоспроможності, сільське господарство.

Patyka N.I. COMPETITIVENESS OF THE UKRAINE'S AGRICULTURE AND FACTORS OF ITS ENSURING

Purpose. The aim of the article is to identify and analyse the factors of ensuring the Ukraine's agriculture competitiveness in international economic integration conditions.

Methodology of research. The following methods were used for this study: analysis and synthesis, through which the factors of competitiveness were systematized; comparison and generalization; economic and statistical – for the diagnostics of trends in the Ukraine's agriculture development.

Findings. According to the determined economic indicators, the dynamics of the Ukraine's agriculture development for the period of 2012-2017 were analysed. According to the results of the analysis, it is concluded that despite the high indicators of agricultural activity in Ukraine over the last five years, there is a tendency towards their deterioration, which in their turn negatively affects the competitiveness of the industry. The factors influencing the Ukraine's agriculture competitiveness were systematized and characterized. The most significant factors preventing the Ukraine's agriculture competitiveness are the lack of development resources and their ineffective use.

Originality. The factors ensuring the Ukraine's agriculture competitiveness with the allocation of groups (incentives – factors that enhance the competitiveness, disincentives – factors that reduce the competitiveness, factors of exogenous and endogenous influence) were systematized. This will allow to formulate measures of the agrarian policy of increasing the agriculture competitiveness.

Practical value. Identification of incentivizing and disincentivizing factors, assessment of their influence degree on the level of Ukraine's agriculture competitiveness, will allow to develop an effective long-term state policy on the development and support of the agrarian sphere, the ensuring the agriculture competitiveness based on a study of its advantages and weaknesses, policy, that will focus on harmonizing the interests of the state, enterprises and the public; with the formation of an innovative and at the same time socially-oriented model of development.

Key words: competitiveness, development, state agrarian policy, factors of competitiveness, agriculture.

Патька Н.И. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ И ФАКТОРЫ ЕЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Цель. Определить и проанализировать факторы обеспечения конкурентоспособности сельского хозяйства Украины в условиях международной экономической интеграции.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: анализа и синтеза, с помощью которых были систематизированы факторы конкурентоспособности; сравнения и обобщения, экономико-статистический, на основе которых осуществлено диагностику тенденций развития сельского хозяйства Украины.

Результаты. Проведен анализ динамики развития сельского хозяйства Украины за период 2012-2017 гг. Выявлена тенденция к ухудшению экономических показателей, что, в свою очередь, негативно сказывается на конкурентоспособности отрасли. Систематизированы и охарактеризованы факторы влияния на конкурентоспособность сельского хозяйства Украины. Установлено, что наиболее значимыми факторами, которые не способствуют росту конкурентоспособности сельского хозяйства Украины, выступают недостаточность обеспечения отрасли ресурсами и их неэффективное использование.

Научная новизна. Систематизированы факторы обеспечения конкурентоспособности сельского хозяйства в условиях международной экономической интеграции с выделением групп (стимуляторы, дестимуляторы, экзогенного и эндогенного воздействия), что позволит сформировать мероприятия аграрной политики по повышению конкурентоспособности отечественного сельского хозяйства.

Практическая значимость. Выделение стимулирующих и дестимулирующих факторов, оценка степени их влияния на уровень конкурентоспособности сельского хозяйства Украины, позволит разработать эффективную долгосрочную государственную политику по развитию и поддержке аграрной сферы, обеспечению конкурентоспособности сельского хозяйства на основе изучения его преимуществ и слабых сторон, которая будет сосредоточена на гармонизации интересов государства, предприятий и населения; с формированием инновационной и одновременно социально-ориентированной модели развития.

Ключевые слова: конкурентоспособность, развитие, государственная аграрная политика, факторы конкурентоспособности, сельское хозяйство.